

Lana Hudeček

POSVOJNA FUNKCIJA GENITIVA LIČNIH ZAMJENICA ZA 3. LICE U HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU DO KRAJA 18. STOLJEĆA

U tekstu se govori o specifičnoj prirodi posvojnih zamjenica za 3. lice te prikazuje put njihova oblikovanja i različita sredstva kojima se jezik služio da bi izrazio kategoriju posvojnosti za 3. lice prije nego što je jedno od njih postalo uobičajeno. Prati se stanje u tekstovima različitoga vremenskoga i prostornoga postanja, a također i u popratnim jezikoslovnim priručnicima (rječnicima i gramatikama) do kraja 18. stoljeća.

Činjenica da se jezik pri oblikovanju neke nove kategorije isprva koristi različitim sredstvima da bi je izrazio, a da tek kasnije jedno od njih prihvaća kao optimalno i uobičajeno¹ potvrđuje se i pri promatranju načina kojima se hrvatski jezik služio pri izricanju kategorije posvojnosti, pripadnosti čega 3. licu. Prije nego što se ustalilo izricanje ove kategorije posvojnim zamjenicama *njegov*, *njezin*, *njihov*, jezik se poglavito koristio dvjema mogućnostima: prva je upotreba genitiva lične zamjenice za 3. lice, a druga njezina dativa. Genitiv lične zamjenice funkcionirao je na mjestu današnje posvojne i u potpunosti obavljao njezinu današnju funkciju te je izricanje posvojnosti ovim načinom bilo pravilo, dok je izricanje posvojnosti dativom lične zamjenice bilo, kao i danas, rjeđa ali otpornija pojava, koja se upravo zbog toga što je od samih početaka funkcionirala kao iznimka, kao stilogeno sredstvo, sačuvala do danas u nepromijenjenoj upotrebi i značenju. Razlika u upotrebi genitiva i dativa lične zamjenice u posvojnoj funkciji je i u tome što je genitiv služio isključivo za izricanje posvojnosti za 3. lice²

1 V. V. Borodič, *O kategorii opredelennosti / neopredelennosti v sraroslavjanskom jazyke*, Slavjanskaja filologija 5, Moskva 1963, str. 162-202; usp. S. Damjanović, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka HFD 15, Liber, Zagreb 1984, str. 118-119.

2 Zanimljiv je ali i usamljen primjer upotrebe genitiva lične zamjenice za 1. lice na mjestu posvojne koji se javlja kao okamenjena fraza u liturgijskim tekstovima pisanim hrvatskom redakcijom općeslavenskoga književnog jezika u primjeru ...*sedi o desnoju m (e) ne...* Hrvojev misal, f. 157 (159); rijetki su i doista usamljeni primjeri iz hrvatskoga jezika poput ...*ter straha nije u nas srcu...* Ivan Gundulić, *Proserpina*, Stari pisci hrvatski, knj. 9, JAZU, Zagreb 1877; osobito su zanimljivi, ali i vrlo rijetki, primjeri upotrebe genitiva dvojine 1. lica u posvojnoj funkciji,

te njegovu funkciju i stoga možemo u potpunosti izjednačiti s funkcijom posvojne zamjenice za 3. lice, dok izražavanje posvojnosti dativom nije rezervirano isključivo za 3. lice, već se njime izražava i posvojnost za 1. i 2. lice³.

Može se, dakle, ustvrditi da je u hrvatskom književnom jeziku funkciju posvojne zamjenice *njegov* do 13. stoljeća imao genitiv osobne zamjenice *on*, te da je sve do polovice 18. stoljeća živio punopravno s novim oblikom – posvojnomo zamjenicom. Zamjenica *njihov* potvrđena je učestalo tek od prve polovice 17. stoljeća⁴, a *njezin* čitavo stoljeće kasnije, dakle, tek od polovice 18. stoljeća⁵.

npr. ... *dohrani na smrt na naju vinogradi...*, Povaljska listina, redak 46. Dr. Dragica Malić usmeno me je izvijestila o dva primjera upotrebe ovoga oblika u *Žičima svetih otaca* (naju 62, naju 108).

3 Upotrebu posvojnog dativa teško je potvrditi u ranim liturgijskim tekstovima pisanim hrvatskom redakcijom općeslavenskoga književnog jezika (autorica u Prvotisku iz 1483. godine i Hrvojevu misalu nije našla za to primjera, kao ni u zapažanjima drugih istraživača). U pravnim spomenicima (Šurmin, *Acta Croatica*) javlja se kao promišljeno korišteno stilsko sredstvo u tekstovima pisanim svim trima pismima (glagoljicom, latinicom i ćirilicom), već od *Istarskog razvoda* iz 1275. godine:

... to kare e k Kozlaku da bude *nemu*, a kare e k Plominu, da bude *nemu*, a kare e k Kršanu da bude *nemu* ... (Istarski razvod, 1275, glagoljica)

... i tagda pride na kraljevstvo *mi* ... (Sutjeska, 1392, ćirilica)

... i tako sastojati *mi* se kraljevstvu v̋ miri i v slavi... (isto)

... nemamo *nim* poslom niednim zakonom zla ni škode činiti... (Lika, 1433, glagoljica)

... idući pravo *nim*' do meje... (Ozalj, 1437, latinica)

... tvoriti *mi* pravdu... (Sutiska, 1446, ćirilica)

Potvrde upotrebe dativa možemo dalje slijediti i u književnim tekstovima. Uzmimo nekoliko primjera iz Marulića i Gundulića:

... na ruci *jim* stahu sokoli mitari... (Judita, Stari pisci hrvatski, knj. 1, JAZU, Zagreb, 1869, str. 14)

... Mustafa *mu* dundo sjede... (Osman, Stari pisci hrvatski, knj. 9, JAZU, Zagreb, 1877, str. 285)

... da *mu* je vojska ne brojena... (isto, str. 286)

... Mustafa *ti* dundo žive... (isto, str. 300)

... i bratja *ti* žive istino... (isto, str. 300)

I u kajkavskom književnom jeziku možemo slijediti upotrebu dativa u spomenutoj funkciji:

... žena *mu* na putu kamenom postala... (Pavao Vitezović – Stjepan Rafay, *Kronika aliti spomenek vsega sveta vekov*, Zagreb 1762.)

... vu rukah krvaveh *nim* meč se tam sveti... (Franjo Štrehe, *Henriada*, između 1825. i 1836. godine).

4 *usp.* Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, sv. 8, JAZU, Zagreb 1917-1922, s. v. njegov, njezin, njihov. Najraniju upotrebu zamjenice *njihov* Akademijin rječnik bilježi u prvoj polovici 17. stoljeća. Ja sam našla stoljeće i pol mlađu potvrdu (kraj 15. stoljeća) u latiničkom rukopisu *Život svete Katarine* pisanom čakavskim dijalektom sjevernije Dalmacije: ...u bozi imaju dojtj u tempal boga *njihova*... (iz J. Vončina, *Jezična baština*, Knjževni krug, Split, 1988). Također je, kao što je vidljivo u poglavlju o posvojnoj funkciji ličnih zamjenica za treće lice u hrvatskome kajkavskom književnom jeziku, upotreba posvojne zamjenice *njihov* posve obična već u samim počecima kajkavske pisane riječi, tj. sredinom 16. stoljeća.

5 U Stullijevu rječniku posvojna zamjenica *njezin* potvrđena je uz natuknice *illius*, *suus* s naznakom da se nalazi u Šiška Menčetića, ali u građi sabranoj za Akademijin rječnik ova tvrdnja nije

Mada navedena upotreba genitiva lične zamjenice nije nepoznata nekim našim dijalektima⁶, valja je u prvom redu promatrati kao relikat općeslavenskoga jezičnog utjecaja, a njezinu pojavu u njemu moguće je tumačiti činjenicom da su tekstovi pisani općeslavenskim književnim jezikom i njegovim redakcijama prevedeni iz grčkih i latinskih matica, te da oba ova jezika (latinski i grčki) ne poznaju posvojnu zamjenicu za 3. lice u smislu u kojem je imaju slavenski jezici, nego na njezinu mjestu upotrebljavaju genitiv lične zamjenice⁷.

Nije stoga čudno da je općeslavenski književni jezik posegao za istim tim rješenjem, tj. prevođenjem ponuđenog sredstva za izricanje posvojnosti i prihvatio ga kao dio svog sustava. To mu je u prvom redu omogućavala širina značenja i mogućnosti upotrebe genitiva kao potencijalnog supstituenta svih ostalih padeža (te činjenica da je genitiv kao gramatička kategorija u stanju u potpunosti izraziti logičku kategoriju posvojnosti), a i sama nedovoljno dorečena, pa time i vrlo široka bit zamjenice za 3. lice koja se ostvaruje kao stanovita nadstruktura, sinteza značenja demonstrativa i praslavenske anaforičke zamjenice *i (že), ja (že), je (že)*⁸ (natuknice *ea, illa, illud* ne postoje).

potvrđena. *usp. isto kao 4, s. v. njezin.*

6 *isto kao 4, usp. s. v. njegov, njezin.*

7 Teško je, bez pisanih potvrda, spekulirati o tome kada se u hrvatskom jeziku zaista javljaju posvojne zamjenice za 3. lice. Logično je pretpostaviti da jezično stanje koje možemo pratiti potvrđenošću posvojnih zamjenica *njegov, njezin, njihov* vjerojatno odražava slijed razvoja u narodnim govorima i ne zaostaje u književnojezičnoj upotrebi suviše mnogo od vremena njihova pojavljivanja u narodnim govorima. Vjerojatno je da te zamjenice nisu postojale u hrvatskom jeziku od samih početaka (dokaz je tome i stanje u suvremenim slavenskim jezicima — ruskom /zapadnoslavenskom/ i poljskom /istočnojužnoslavenskom/ u kojima se pripadnost 3. licu i danas izriče genitivom lične zamjenice). Prema tome, moguće je i gledište kako je izricanje posvojnosti genitivom lične zamjenice naslijedena praslavenska crta, koja je u kasnijem jezičnom razvoju u nas imala drugačiji razvojni tok nego, npr. u ruskom i poljskom. Međutim, mnogo je indicija koje u promatranju ove pojave upućuju da ne možemo prihvatiti gledište da se posvojne zamjenice za 3. lice u hrvatskom jeziku zaista javljaju po prilici u ono vrijeme u koje su datirne i njihove najranije potvrde. Teško je, naime, bez cjelokupne konkordancije najstarijih naših spomenika književnosti i pismenosti i donositi zaključke o najranijoj potvrđenosti koje od zamjenica o kojima je riječ. Uostalom, i ovaj rad pomiče granicu potvrđenosti zamjenice *njihov* od prve polovice 17. stoljeća na drugu 15. stoljeća, što nije neznatan pomak, i što svakako otvara mogućnost da ima i ranijih, još neotkrivenih potvrda. Također, nije vjerojatno da pojavu zamjenice *njegov* od pojave zamjenice *njezin* dijeli punih pet stoljeća. Stoga ovaj rad polazi sa stajališta da je u onom razdoblju hrvatskoga jezika za koje imamo pisanih potvrda upotreba genitiva osobnih zamjenica za 3. lice na mjestu posvojnih u prvom redu posljedica utjecaja općeslavenskoga književnoga jezika, jer je on u svakom slučaju neosporan. U kolikoj je mjeri ta upotreba odraz živoga jezičnog stanja, morat će utvrditi neka dalja, na valjanim i opširnim konkordancijama utemeljena istraživanja.

8 Lične zamjenice za treće lice su zamjenice koje se nalaze, po svojem značenju, negdje na pola puta između ličnih zamjenica za 1. i 2. lice i demonstrativa. Zamjenice za 1. i 2. lice su prave lične zamjenice koje se mogu ostvarivati *samo* u instanci govornog akta. Zamjenice za 3. lice ne upućuju na sudionika u govornom aktu, a razlika je očita i u nemogućnosti transformiranja zamjenica *ja, ti* u vlastito ime, dok je to posve izvedivo sa zamjenicama za 3. lice. Kategorija ro-

Postoji, dakle, grafička distinkcija *on / oon*, ali talijanski i njemački prijevod navodi na zaključak da je u oba slučaja riječ o demonstrativu, tim više što je lična zamjenica *id* prevedena demonstrativom *to*. Habdelić (Dictionar ili reči slovenske, Nemški gradec, 1670) za natuknicu *on, ona, ono* daje latinski prijevod *ille, illa, illud*, odnosno, taj oblik ima za njega isključivo značenje demonstrativa. Svestrani i lucidni Belostenec (Gazophylacium, 1740) prvi je leksikograf koji (u hrvatskom dijelu svog rječnika) zamjenicama nominativnog lika *on, na, no* pridaje tri latinska značenja: *ille, illa, illud; ipse, ipsa, ipsum; is, ea, id*, opisujući ih tako kao demonstrativ i ličnu zamjenicu. Činjenicu da je takav indeklinabilni genitivni oblik, distinktivan samo u rodu, mogao obavljati funkciju koju danas u hrvatskom jeziku ima sustav deklinabilnih oblika, te da se kao književni element održao začudno dugo, valja tražiti u mogućnosti genitiva da kao gramatičko sredstvo u potpunosti izrazi logičku kategoriju posvojnosti, pripadnosti čega prvenstveno 3. licu.

Dok se deklinabilni oblici za izražavanje posvojnosti (posvojni pridjevi tvoreni od imeničke riječi i sufiksa za izricanje posvojnosti te posvojne zamjenice za 1. i 2. lice) u sintagmi ostvaruju tako da slijede imenicu u rodu, broju i padežu, indeklinabilni, genitivni oblik lične zamjenice za 3. lice na svaki padež imenice uz koju stoji odgovara genitivom izjednačujući gramatičku kategoriju genitiva s logičkom kategorijom posvojnosti⁹.

da i deklinacijski sustav zamjenica za 3. lice također nedvosmisleno sugeriraju da je ona po mnogim svojstvima, funkciji i značenju bliža ostalim pridjevskim zamjenicama (osobito pokaznim) nego ličnima za 1. i 2. lice. Njezino porijeklo u hrvatskom jeziku (kao i u ostalim slavenskim jezicima) određuje njezinu funkciju i značenje, te se i danas osjeća njezina supletivnost, složenost od dvije zamjenice: demonstrativa *onъ, ona, ono* i praslavenske anaforičke zamjenice *i (že), ja (že), je (že)*. Slojevit odnos lične zamjenice i demonstrativa objedinjen u ličnoj zamjenici za 3. lice može se potvrditi i u prvim našim gramatikama i rječnicima 16. i 17. stoljeća, kojih autori najčešće nisu znali razriješiti zbunjujuću podudarnost nominativnih oblika zamjenica za 3. lice i pokazne zamjenice *onaj, ona, ono*, te vrlo rijetko donose paradigmatske sustave obiju ili ih pokušavaju razlučiti različitim grafijskim rješenjima. Kašić (Institutionum linguae illyricae, Rim, 1604) za razliku od mnogih kasnijih gramatičara i leksikografa jasno luči osobnu zamjenicu od pokazne, pa tako daje i zamjenicu *oni* (genitiv *onoga*) s latinskim korelativom *illae, illa, illud* i zamjenicu *onni* (genitiv *gnega*) s latinskim korelativom *is, ea, id*. Međutim, mada je ta distinkcija jasna, kategorija lične zamjenice u Kašića ne postoji, pa su obje zamjenice obrađene u poglavlju *Pronominis demonstrativi*. U Vrančićevu rječniku (Dictionarum quinque nobilissimarum Europae linguarum..., Venecija, 1595) stanje je ovakvo:

is ... quello ... der selbig ... on

id ... quello ... das ... to

ille ... quello ... der ... oon

⁹ Nedovoljno je istražena upotreba genitiva u starim tekstovima, a može se zaključiti da je donekle šira od današnje. Na to upućuju i razmišljanja istraživača starih tekstova: *Od svih padeža genitiv je najbrojnije zastupljen u tekstu, što nije nimalo čudno kad se zna da je on i inače u jeziku najrašireniji i najupotrebljiviji kosi padež, u neku ruku predstavnik kosih padeža, koji zbog svoje neobilježenosti može označiti čitav niz najrazličitijih odnosa među pojmovima u rečenici, koje ostali padeži nisu do kraja precizirali. Dobar dio tih odnosa označuje neko potjecanje, neko približavanje, odnosno udaljšavanje, dakle neku vrstu ovisnosti, pripadnosti jednih*

Zašto se ipak oblik koji je u potpunosti obavljao funkciju posvojne zamjenice za treće lice nije uspio održati i dalje, kad je već zaživio svoj život kao ustaljeni književni element? Očito su utjecaj žive govorne baze i težnja za uspostavom oblika morfološki analognih posvojnim pridjevima i posvojnim zamjenicama za 1. i 2. lice bili jači od ekonomičnosti upotrebe koju je imao indeklinabilni oblik lične zamjenice za 3. lice. Genitiv lične zamjenice poslužio je kao tvorbeni materijal kojim je analogijom s posvojnim pridjevima i zamjenicama za 1. i 2. lice izgrađena posvojna zamjenica za 3. lice, poništivši tako sebe kao sredstvo izricanja posvojnosti, odnosno suzivši svoje posvojno značenje na značenje genitiva lične zamjenice kakvo poznajemo i danas. Naime, iako je još neko vrijeme živio zajedno s novim oblikom, bio je osuđen na otpadanje, jer je informativnost novog oblika bila dvostruko veća; odnosu *pripadanja* koji genitiv izražava kao gramatička, i šire, logička, kategorija pridružio je i morfološki nastavak koji je već u posvojnih pridjeva i posvojnih zamjenica za 1. i 2. lice bio ustaljeno sredstvo izricanja posvojnosti. Načelo analogije ovdje je nadjačalo težnju k ekonomičnosti — umjesto indeklinabilnoga genitivnog oblika koji u rečenici izriče pripadanje subjektu ili objektu bez obzira u kojem se padežu on nalazio, jezik uvodi složeniji sustav oblika podložnih sklonidbi.

1. Posvojna zamjenica za 3. lice u hrvatskoj redakciji crkvenoslavenskoga književnog jezika

S obzirom na činjenicu da je hrvatska redakcija crkvenoslavenskoga jezika najbolje očuvana u liturgijskim tekstovima, pregledani su dijelovi tri reprezentativna misala: *Vatikanskoga Illirico 4*, najstarijega hrvatskoglagoljičkog misala datiranog u početak 14. stoljeća, vrlo konzervativnoga jezika s malo jezičnih inovacija i čakavskoga nanosa; *Hrvojeva misala* iz 1403. godine, reprezentativnoga glagoljičkog misala u kojem je sačuvan bitno pomlađeni tip hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga književnog jezika, s mnoštvom jezičnih inovacija na fonološkom, morfološkom, leksičkom i ostalim planovima; *Misala po zakonu rimskoga dvora*, glagoljičkoga prvotiska iz 1483. godine, prve knjige tiskane glagoljicom za koju se upravo zbog činjenice da je riječ o *tiskanoj* knjizi može pretpostaviti da nudi usustavljena i promišljena grafička i jezična rješenja¹⁰. Mada su namjerno odabrani tekstovi koji bi trebali pokazati različita rješenja problema (ukoliko

pojmovima drugima, i zato je genitiv pripadanja u širem smislu jedan od najbrojnije zastupljenih u jeziku. Nije to uvijek pravi posvojni genitiv, tj. takav što označuje pravo pripadanje, već neku drugu međusobnu ovisnost među pojmovima, pripadanje u više ili manje prenesenom smislu. (Dragica Malić, *Red i zakon zadarskih dominikanki iz 1345. godine*, Rasprave Instituta za jezik, knj. 3, Zagreb 1977, str. 112).

10 Josip Vajs, *Najstariji hrvatskoglagoljski misal*, Djela JAZU, knj. 38; Odabrani tekstovi misala, str. 120 – 158, primjeri označeni kraticom *Ill*; *Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*, Zagreb – Ljubljana – Graz, 1973, primjeri označeni kraticom *Hm*; *Misal po zakonu rimskoga dvora*, Liber – Mladost, Zagreb, 1971, primjeri označeni kraticom *Pt*.

postoje) u hrvatskoj redakciji crkvenoslavenskoga književnog jezika, uvid u sva tri kodeksa daje iste rezultate, tj. potvrđuje beziznimnu upotrebu genitiva osobne zamjenice za 3. lice na mjestu posvojne. O preuzimanju (prevođenju) rješenja danih u grčkoj / latinskoj matici svjedoči i mjesto koje posvojni oblik zauzima u sintagmi – to je položaj *iza* imenice koju opisuje, položaj nesvojstven slavenskim jezicima, pa tako i hrvatskome, u kojem posvojna zamjenica gotovo u pravilu stoji u atributivnom položaju. Taj položaj, dakako, nije isključiv te se u starim tekstovima uvijek može naći i potvrda za atributivni položaj posvojne zamjenice, osobito uz imenice u akuzativu i instrumentalu (vidi primjere).

Genitiv ličnih zamjenica u posvojnoj funkciji javlja se u dva lika : *ego* i *nego* (*ljego*, *njego*!, *ih* i *nih* [*jih*, *njih*], *ee* i *nee* [*ljeje*, *njeje*], dakle i u liku koji na temeljni oblik zamjenice nadovezuje fonem *n* i to isključivo u situaciji u kojoj se zamjenica javlja u vezi s prijedlogom:

...očisti se ot *nego* prokazъ...Pt p 27a

...ke za *nega* slavu čtemъ...Hm f 152 (154) 3c

...ke za *nih*' sl (a) vu čtem'...Hm f 156 (158) 23a

...krěp'ki v *nihъ* isp (o) v (ě) dani...Hm f 156 (158) 16d.

U sva tri misala zamjenica za muško lice gotovo se beziznimno nalazi u obliku *ego* (*nego*). Genitivni nastavak *-ego*, *-ago* jedan je od elemenata općeslavenskoga morfološkog sustava koji su se najdulje zadržali u hrvatskoj redakciji i čakavsko-crkvenoslavenskom amalgamu, ali valja napomenuti da u spomenutim misalima nalazimo u pridjeva čest i noviji nastavak *-ega* (kao i prijelazni *-ogo*). Možda upornost kojom se održao ovaj zamjenički oblik valja objašnjavati i činjenicom da genitiv lične zamjenice za muško lice funkcionira u posvojnoj funkciji kao indeklinabilni oblik, te kao takav čuva starinu i bolje i duže od promjenljivih oblika.

Genitiv ličnih zamjenica za 3. lice u crkvenoslavenskom književnom jeziku funkcionira kao jedino sredstvo za izražavanje posvojnosti za 3. lice u sva tri broja i roda. Evo primjera:

JEDNINA:

uz NOMINATIV: ...vzneset' se roгъ *ego*...Hm f 150 (152) 13b, ...zělo ukrěpleno e (stъ) knežie *ihъ*...Hm f 148 (150) 21a, ...otročē i mat (e) rъ *ego*...Pt p18b, ...k (a) ko ne ugasima e (stъ) s (vě) tlostъ *ee*...Hm 162 (164) 22d, ...r (e) če že mati *ego*...Pt p26a

uz GENITIV: ...zakon b (og) a *ego*...Hm f 163 (165) 11a, ...ne boi se ot lica *ih*...Hm f 164 (166) 9a, ...želanie sr (ъdъ) ca *ego*...Hm f 155 (157) 20c, ...tu azъ es (a) mъ po srědě *ihъ*...Pt p71a

uz DATIV: ...do d (ъ) ne v' ki vznese se s (ъ) v (ě) dět (e) lju vskrse-niju *ego*...Hm f 156 (158) 5c, ...k m (a) rii materi *ego*...Pt p20b

uz AKUZATIV: ...viditъ d (ъ) nъ prišastiē *ego*...Hm f 154 (156) 13c, ...k (a) ko *ih*' prazdnikъ čtem'...Hm f 150 (152) 4b, ...ěkova i iv (a) na brata *ego*...Pt p18b, ...tъgda zapljuv (a) še lice *ego*...Pt p115a, ...izidete

v srštenie ego...*Hm f 151 (153) 22a*, ...pokaza emu vsa c (ěsa) rstviě mira i sl (a) vu *ihь*...t p44a, ...vid (ě) hom bo zvezdu ego na vstoce...*Pt p22b*, ...ke za nih' sl (a) vu čtem'...*Hm f 156 (158) 23a*, ...pod' ruku ee ...*Hm f 162 (164) 25d*

uz LOKATIV: ...va vsehь pred (ě) lěhь ego...*Pt p18b*, ...sl (a) va i bog (a) tьstvo v domu ego...*Hm f 157 (159) 9a*, ...v sr (ьдь) ci ego...*Hm f 163 (165) 11a*, ...v gorě s (ve) těi ego...*Hm f 154 (156) 28c*

uz INSTRUMENTAL: ...ego častnoju isp (o) v (ě) diju...*Hm f 150 (152) 19a*, ...m (i) l (o) stivimь obětovanie<мь> ee...*Hm f 149 (151) 26a*, ...vsagda n (a) мь ego učeniemь prospěti...*Hm f 158 (160) 30b*, ...s m (a) rieju m (a) teriju ego...*Pt p22b*, ...muko<ju> ego i križemь k' vskrěseniju sl (a) vi priveli se bihomь...*Hm f 157 (159) 19d*, ...eju hodo-taistvomь pomogli se bihomь...*Hm f 160 (162) 29d*

MNOŽINA:

uz NOMINATIV: ...i (su) sь i uč (e) nici ego...*Pt p26a*, ...v konci vse-lenie g (lago) li *ihь*...*Hm f 150 (152) 14a*, ...ego obrazi k t (e) bě prišli bihomь...*Hm f 151 (153) 13c*, ...i iskrn'ne ee privedut' se t (e) bě...*Hm f 149 (151) 18d*, ...protzahu se mreže *ihь*...*Pt p204b*, ...ne zap'nut' se stopi ego...*Hm f 163 (165) 12a*

uz GENITIV: ...častna přěd' g (ospode) мь semrtь s (ve) tihь ego...*Hm f 161 (163) 3a*, ...otršiti remene sarogь ego...*Pt p3a*

uz AKUZATIV: sberete emu prepodobnie ego...*Ill 123, 16*, ...prazdni-ki čtemь ee...*Hm f 151 (153) 10a*, ...ne poznasta roditela ego...*Pt p24a*, ...ispov (ě) det' čudesa ego...*Hm f 156 (158) 6a*, ...ispov (ě) det' m (i) l (o) sti ego...*Hm f 156(158) 6a*, ...egdaže umi nogi *ihь*...*Pt p132b*

uz LOKATIV: ...va vseh pred (ě) lěhь ego...*Pt p18b*, ...vznošeniě b (o) žiě v grtaněh' *ihь*...*Hm f 161 (163) 2a*, ...krěp'ki v nihь isp (o) v (ě) dani...*Hm 165 (158) 16d*, ...v zap (o) v (ě) děh ego ...*Hm f 155 (157) 18c*

uz INSTRUMENTAL: ...s ljudmi ego...*Ill 123, 5*, ...ee m (o) l (i) tvami pomogli se bihomь...*Hm f 150 (152) 16c*, ...m (o) l (i) tvami *ihь* izb (a) vili se bihomь...*Hm f 159 (161) 16c*, ...m (o) l (i) tvami n (a) sь ego vsagda pomagai koga prazdnikь čtemь...*Hm f 150 (152) 26b*, ...ego molitvami izb (a) vili se bihomь...*Hm f 155 (157) 15c*, ...da kiju prazdnikь čtemь eju m (o) l (i) tvami pomogli se bihomь...*Hm f 159 (161) 1c*.

U Kolunićevu zborniku¹¹, glagoljičkom rukopisu iz 1486. godine, čak se i letimičnim pregledavanjem može uočiti ponešto drugačije stanje, što je i posve logično ako se ima u vidu činjenica da se jezik literature (dakle jezik tekstova koji

¹¹ Kolunićev zbornik, JAZU, Zagreb, 1982.

nisu liturgijski i nisu pravni) u Hrvatskoj u 15. stoljeću kretao u rasponu *čakavski* – *čakavsko-crkvenoslavenski amalgam*, tj. da je to jezik u kojemu dolazi do interferiranja normi hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga književnog jezika i čakavskoga književnog jezika¹² u omjerima koji se razlikuju od teksta do teksta. Kao i na svim ostalim razinama, tako se i na segmentu morfološke razine koji promatramo, potvrđuje ovo interferiranje. Evo nekoliko primjera:

- ...a ta *nega* s'vak'...str. 1
- ...pod nozi *ego* i pod oblast' *nega*...str. 3
- ...na utišen'e človiku v' *negovih*' potribah'...str. 3
- ...ono ča je pod *nega* gospodstvo...str. 9
- ...ča bi ne bilo *negova* gospodstva...str. 9
- ...i bi ub'en onъ i *nega* žena...str. 14

Općeslavenski *ego* postoji i dalje, ali se javlja u nevelikom broju slučajeva. Njegovo mjesto je iza imenice, kao i u liturgijskim tekstovima. Uz njega, međutim, vrlo intenzivno žive oblici *nega* /njega/ (i to ne smo u vezi s prijedlogom) i *negov* /njegov/. Oblik *nega* je prijelazni oblik koji odgovara hrvatskomé morfološkom sustavu nastavkom *-ega*, a indeklinabilnim genitivnim oblikom lične zamjenice u funkciji izražavanja posvojnosti općeslavenskom. Njegovo mjesto je, kao što se iz primjera vidi, i iza i ispred imenice, dok zamjenica *negov*, kao i danas uglavnom stoji na mjestu atributa¹³. Bogatstvo informacija o jeziku koje pruža zbornička literatura potvrđeno je i ovdje; nekoliko stranica zborničkoga teksta mala su komparativna studija o odnosu općeslavenskoga i hrvatskoga književnog jezika, vrelo za proučavanje jezičnih interferencija i stilističkih mogućnosti koje takvo interferiranje pruža.

2. Posvojna zamjenica za 3. lice u ranom hrvatskom čakavskom književnom jeziku

Kao primjer tekstova pisanih hrvatskim čakavskim književnim jezikom¹⁴ uzeti su pravni spisi nastali na hrvatskom prostoru do kraja 15. stoljeća¹⁵, dakle pisani u isto vrijeme i na istom tlu kao i pregledani liturgijski tekstovi. Posvojna zamjenica za žensko lice i za množinu svih lica ne može se naći u ovim tekstovima¹⁶, dok genitiv lične zamjenice za muško lice *nega* /njega/ u posvojnoj funkciji

12 Stjepan Damjanović, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, HFD, Zagreb 1984, str. 17.

13 Uvijek, naravno, ima i suprotnih primjera (...zapovidi negove...*Red* i *zakon* zadarskih dominkanki iz 1345. godine).

14 Teško je odrediti jezik spomenutih listina kao čisto čakavski; i pravni spisi, kao što pokazuje i Baščanska ploča, počinju svoj život jednim čakavsko-crkvenoslavenskim amalgamom (*usp.* Stjepan Damjanović, *isto kao* 1, str. 21). Međutim, taj amalgam u načelu funkcionira kao potporanj koji u pravnim tekstovima i u literaturi otvara vrata čakavštini. Crkvenoslavenski elementi u njemu, u kretanju od 11. ka 15. stoljeću, sve više postaju svjestan unos iz drugoga jezika, stilogeni element, sredstvo obličke ili leksičke sinonimije.

15 Đuro Šurmin, *Hrvatski spomenici*, sv. 1, JAZU, Zagreb 1898.

ravnopravno supostoji s posvojnomo zamjenicom muškoga roda za treće lice jednine *negov* /njegov/. Genitiv ženskoga roda lične zamjenice za 3. lice, dulji *nee* /njeje/ i kraći *ne* /nje/, kao i množinski *nih* /njih/ jedini su oblici kojima se izražava pripadanje čega pojmu ženskoga roda ili skupini.

U pravnim tekstovima velike starine (npr. *Istarski razvod*, 1275) samo je jednom potvrđena posvojna zamjenica za muški rod *negov* (ohranujuć gdnu podreki *negovu* oblast i prihodišća red, redak 1431). Za izražavanje pripadnosti čega muškoj osobi redovito nalazimo općeslavensko *sredstvo*, genitiv osobne zamjenice, ali hrvatski *oblik*, *nega* /njega/. Taj genitiv se rijetko nalazi na mjestu koje je pod utjecajem grčkih i latinskih izvora imao u općeslavenskom književnom jeziku i njegovim redakcijama; njegovo mjesto je (a to se odnosi i na oblike *nee* / *ne* i *nih*) mjesto posvojne zamjenice u hrvatskom jeziku (mjesto atributa koji imenicu opisuje stojeći ispred nje):

- ...prosimo...gdna Menarta i vseh *nega* kmet...
- ...na *nega* sloboščinu...
- ...da bi takoe *nega* kmeti mogli ostat...
- ...i vsakoi strani *nih* listi potvrdivši vratiše...
- ...i da su *nih* oci bili na teh razvodeh...
- ...slušali esu tai *nih* razgovor...

Naravno, moguće je naći i primjere ove vrste:

- ...i postavi sь beleggъ *ne* s (i) nь Dabiživ... (*Veličani*, 14. st)
- ...i od zakon *nih*... (*Novi*, 1395).

Općeslavenski oblik *ego* javlja se isključivo kao arhaični, stilski element, kao svjesno upotrijebljeni signalizator višeg stila i knjiške kulture. Rijetko se nalazi u samom informativnom dijelu listine, a kada se nađe najčešće stoji na mjestu koje bi u sintagmi imala prava posvojna zamjenica, a rjeđe na mjestu sugeriranom latinsko-grčkom maticom tekstova pisanim redakcijama općeslavenskoga književnog jezika:

- ...i to *ego* udanie pohvali knezъ Miroslavъ... (*Povlja*, Brač 1250)
- ...nь e zapustelъ i *ego* zemle... (*isto*)
- ...i bratъ *ego*... (*isto*)
- ...i s (i) nь *ego*... (*isto*).

Oblik *ego* najčešće se upotrebljava u dijelovima teksta koji nemaju ključnu, informativnu ulogu nego služe kao uvod s nužnim biblijskim konotacijama; velik broj listina, redovito onih koje potpisuju uglednici svoga doba te su ih po svoj pri-

16 Tu i tamo zabilježen je i oblik *njihov*, ali redovito u listinama sačuvanim samo u kasnijem (19. stoljeće) prijepisu, te nije moguće sa sigurnošću ograditi se od pretpostavke da se tu ne radi o "prijevodu" u duhu novijega jezika. Zanimljive su ipak listine u kojima je zamjenica *njihov* potvrđena uz oblik *njih* u posvojnoj funkciji, npr: ...brat *nih*...na tu *nih* potribu...vas *nihov* del i s dvorićem...on i *nega* ostanak... (*Steničnjak*, Lika, 1439).

lici pisali školovani, obučeni pisari, počinje malim uvodom kojim se slavi božja mudrost i asocira najširi biblijski kontekst:

...ki e na čast b(og)u, ... (sla)vnoi d(i)vi roditelnici ego M (a) rii... (Novi, 1470)

...krъvъ na nemъ i na čeděhъ ego... (Rama, 1366).

Vrlo je zanimljiv primjer isprave pisane u Bosni 1380. godine, koja invokacijom (...azъ Stefanъ Tvrtko...) daje naslutiti da će biti pisana u višem, knjiškom stilu. Slijedi uvod u kojem se hvali božja mudrost i koji vrvi zamjениčkim oblikom ego u posvojnjoj funkciji:

...kolъ neobъhitimi sutъ sudi ego...i neizъslědimie stazi ego...po veri i po dostojanju ego...

Prelaskom, međutim na pravu, pravnu stvar, pisar / pisac odbacuje svaki knjiški element jer dalji tekst svojom namjenom zahtijeva prije svega *razumljivost* i *informativnost*, pa ga valja pisati jezikom kojim se govori, koji je živ i nedvosmisleno razumljiv, za razliku od uvoda, koji je svečan, zadan, formalan, koji ima svoju tradicijsku, knjišku shemu i donekle ukrasnu funkciju, pa je i pisan jezikom koji po osjećaju svoga autora odgovara njegovoj namjeni. Tako umjesto zamjenice *ego* u središnjem, najvažnijem djelu teksta biva uvedena zamjenica *negov* /*njegov*/ kao element živoga i poznatoga hrvatskoga čakavskog sustava.

...kada bogъ potribova sega svieta voevodu Vulkca, *negova* otca...

...da se ni *negovo* sime izrodilo...

...rečenomu voevodi Hrъvoju i *negovi* ditci i *nihъ* poslidnemu...

...negovъ poslidni...

Supostojanje različitih gramatičkih sredstava za izražavanje iste logičke kategorije kao stanovite vrste oblične sinonimije otvara i mogućnost njihove upotrebe kao stilskog sredstva koje služi izbjegavanju ponavljanja i svjesno se upotrebljava u tu svrhu. Brojni su primjeri variranja oblika *njegov* – *njega*, *njihov* – *njih* (uz ogradu danu u bilješci 12) u istoj rečenici ili bliskim segmentima teksta:

...i Mrmon'a bratučed *n'egov*'...ispovidali esu *nih* živim' žezikom...i *nega* bratju i bližičtvo plemensko *n'egovo*...brata *n'ih*... (Počitel, 1393)

...sinъ *negovъ*...pomoćiju nego samъ stavi... (Toplica, 1420)

...š *nega* bratiju...i bratii *negovi*...i s *negovu* bratiju...v *negovo* iminie...po *nega* dilu... (Buže, 1434)

...brat *nih*...na tu *nih* potribu...vas *nihov* del... (Steničnjak, 1439)

...v'su zem'lju sut'ca Duima Vučića i *negova* ostanka ku mu biše ta isti Duēm (s') svojim' sinom' An'tonom' založil za *nega* pinezi... (Ripče, 1447)

...na *negovi* z (e) mli...ka pristoi od *nega* kuće... (Novi, 1470)

...za *negovu* ver'nu službu ...nemu i *nega* ostanku... (Kr̄k, 1470).

Jezič listina, tekstova lišenih literarnih i poetskih pa i tradicijskih nanosa u najvećoj mogućoj mjeri, svakako je okolina u kojoj se s najvećom sigurnošću mo-

gu raspoznavati tendencije kretanja i mijenjanja jezičnih struktura unutar književnoga jezika. U književnim tekstovima 15. stoljeća rezultati promatranja sredstava za izricanje posvojnosti po prilici su jednaki onima izvedenima na temelju proučavanja listina. Tako npr. u Marulićevoj *Juditi*¹⁷, klasičnom djelu hrvatske književnosti pisanom hrvatskim čakavskim književnim jezikom u posvojnoj funkciji za muško lice supostoje indeklinabilni posvojni oblik *njega* i posvojna zamjenica *negov*, za žensko lice dulji oblik *njeje* i kraći *nje*, za množinu sva tri lica *njih*. Indeklinabilni oblici nalaze se podjednako često i ispred i iza imenice koju opisuju. Ipak, sa sigurnošću se može utvrditi težnja književnoga jezika da taj knjiški oblik smjesti *iza* imenice, a to što je u Marulića nalazimo na mjestu *iza* nje učestalije nego što smo je sretali u listinama 15. stoljeća valja objasniti činjenicom da je riječ o umjetničkom tekstu koji je unutar svoje poetske strukture sputan metrikom i rimom i ujedno oslobođen njima od nužnog slijede-nja onih pravila koja sve izrazitije postaju dijelom norme hrvatskoga čakavskoga književnog jezika, o tekstu kojeg se autor svjesnim odabirom oslanja na crkveno-slavensku tradiciju kao vrelo ekspresivnosti.

I Marulić je očito svjestan mogućnosti da istu kategoriju izrazi različitim oblicima, pa to obilno i čini u primjerima poput:

...ni mista *nje* prime ni blaga *njeje*...str. 20.

3. Posvojna zamjenica za 3. lice u hrvatskom kajkavskom književnom jeziku

U samim počecima hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika (a već od druge polovice 15. stoljeća imamo u hrvatskoglagoljskoj knjizi velik broj kajkavskih pisanih stranica¹⁸) javlja se posvojna zamjenica *njegov*, te uz genitiv lične zamjenice *njega* stoji u imenskoj sintagmi kao običniji oblik. Usporedo sa zamjenicom *njegov*, u isto vrijeme, zapisana je i zamjenica *njihov* (ali je upotreba genitiva lične zamjenice na njezinom mjestu daleko češća), dok život posvojne zamjenice *njejin*, *njejinj*, *njejn*, *njejnin*, *njejn*, *njen*, *njenin*, *njenj* možemo pratiti tek od prve polovice 18. stoljeća, a do tog doba nalazimo isključivo upotrebu genitiva *nje*.¹⁹

Evo nekoliko primjera izražavanja posvojnosti za 3. lice iz djela jednog od najznačajnijih i jezično najmarkantnijih pisaca najranijega razdoblja hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika, Antuna Vramca²⁰ u kojima se nalazi mnoštvo potvrda za naprijed opisano stanje²¹:

17 Marko Marulić, *Judita*, Stari pisci hrvatski, knj. 1, Zagreb 1869.

18 usp. Eduard Hercigonja, *Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća*, Croatia V, 5, Zagreb 1974, S. Damjanović, isto kao 11.

19 usp. Antun Šojat, *Kratki navuk jezičnice horvatske*, Kaj, br. 2, god. 2, Zagreb 1970, str. 89.

20 Antol Vramec, *Postila na vse leto po nedelne dni...*, Varaždin 1586, *Postila vezda znovič spravljena slovenskim jezikom...*, Varaždin 1586.

- ...Boga i reč *negovo* i vremena zvana i zroka *nihova* za ništar štima-
ju... A, 53
- ...po sinagogah *nihovih*... A, 9
- ...ni kipe ili peršone *nih*... A, predgovor, 5
- ...obraše proti *negove* vole... B, 82
- ...vu *ne* vustah...B, 54
- ...ne zabi soz i plača *nih*... A, 40
- ...ar *nih* je nebeski orsag... A, 129
- ... (Ježuš) ne odgovori *ne* reči... A, 65

Najranije potvrde zamjenice za žensko lice u liku *nejn*, *nejin* nalazimo u Gašparotija i Matakovića²²:

- ...jeden človek koteri *nejnu* (kačinu) jakost potreti more... G, 2, 434
- ...vera *nejna* nadhađa veru...od svetoga pisma hvalenu... G, 3, 34
- ...proti voli *nejni* otec (nu) vu sveti hižni zakon poda... G, 4, 97
- ...sprevod *nejin* ...bil je zveršen... M, 1, 23
- ...i vi vu *njejnu* (hižu) ... M, 1, 133

Posvojna zamjenica *njegov* često u kajkavskih pisaca ima i oblik bez *o* u kosim jedninskim i svim množinskim padežima:

- ...kinčem *negvem* nakinčena... H zrc, 436²³
- ...*negvo* lice ne videti... Mag, 31²⁴
- ...*negveh* laži slatkost... Mag, 40
- ...gde se š *negvem* mesom hrani... H ad, 617²⁵

...na *negovo* idem pokapane... Jurj, 2²⁶
 ...stvar koja ne *negova* i zna se stanovito da *negva* ne... B, s. v. benae fidei
 possessor²⁷

...*negveh* mladice... B, s. v. cataplasmo

21 Zapažanja iznijeta u ovom poglavlju temelje se na građi za Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika.

22 Hilario Gašparoti, *Cvet sveteh ali živlene ičini svetcev koteri vu našem horvatckem iliti slovenskem orsagu z vekšum pobožnostjum i z prodeštvom poštuju se*, Gradec – Beč, knj. 1, 1752, knj. 2, 1755, knj. 3, 1760, knj. 4, 1761. Primjeri uzeti iz ovog djela označeni su slovom G, rednim brojem knjige te rednim brojem stranice. Baltazar Matakovič, *Sermones morales super totius anni dominicas Joannis Baptistae Campadelli...*, Zagreb 1770, knj. 1, knj. 2. Primjeri označeni slovom M, rednim brojem knjige te rednim brojem stranice.

23 Juraj Habdelič, *Zercalo Mariansko...*, Gratz 1662. Primjeri označeni s H zrc i brojem stranice.

24 Matija Magdalenič, *Zvončac iliti premišlavanje zverhu četirih poslednih človeka*, Gradac, 1670. Primjeri označeni oznakom Mag.

25 Juraj Habdelič, *Pervi otca našega Adama greh*, Nemški Gradec 1674 Primjeri označeni s H ad i brojem stranice.

26 Gabrijel Jurjevič, *Listi heroov, to je velikeh na glasu ludih*, Beč 1675. Primjeri označeni oznakom Jurj i rednim brojem stranice.

27 Joannis Belostenec, *Gazophylacium...*, Zagreb 1740. Primjeri označeni slovom B i natuknicom pod kojom se primjer nalazi.

...negvi olupki... *B*, s. v. *alliatu*
 ...tvum pomočjum ali *negvum*... *B*, s. v. *opio*
 ...negvi naručniki... *Lal*, 12²⁸

4. Posvojne zamjenice za 3. lice u hrvatskim rječnicima i gramatikama 16, 17. i 18. stoljeća

U prvom rječniku u kojem je zastupljen hrvatski jezik, Vrančićevu²⁹, jezik natuknice je latinski, a on, kao što je već spomenuto, takve zamjenice ne poznaje, pa je posve logično da nema potvrda za posvojne zamjenice za 3. lice. Ipak, u jednom od dodataka Rječniku (*Institutio Christiana*), priručniku važnijih katoličkih tekstova, u nekoliko navrata Vrančić upotrebljava zamjenicu *njegov*³⁰.

U rukopisnom, nekoliko godina starijem Kašićevu *Hrvatsko – talijanskom rječniku*³¹ nalazimo zapisano:

gnega, gnae, gnega,	di lui, lei, lui
gnegov, va, vo	suo, a, o
gnihov, va, vo	di loro
svoy, ya, ye	suo, a, o

U ovom malom nizu može se jasno vidjeti da Kašić nije jasno određen prema problemu posvojnih zamjenica za 3. lice u hrvatskom jeziku. Uvođenje genitiva lične zamjenice za 3. lice među rječničke natuknice, koje se, ukoliko je riječ o deklinabilnim riječima, potvrđuju redovito u nominativu jednine, jasno pokazuje da je taj oblik imao zasebno značenje, ne uobičajeno značenje genitiva, već značenje indeklinabilne strukture kojom se izriče posvojnost. Na temelju ove potvrde moglo bi se očekivati da će Kašić donijeti i potvrdu za genitiv zamjenice *oni* kao oblika koji je funkcionirao na istoj razini, i koji je, dapače, u vrijeme o kojem je riječ bio daleko običniji oblik za izricanje posvojnosti od zamjenice *njihov*, koja je, kao što je već primijećeno, u to vrijeme bila više iznimkom nego pravilom u književnojezičnoj upotrebi. Te potvrde, međutim, nema, ali Kašić posve neočekivano donosi potvrdu zamjenice *njihov*, nalazeći joj talijanski adekvat u genitivu odgovarajuće lične zamjenice. Zanimljivo je napomenuti i to da Kašić jasno uočava kako hrvatski jezik unutar kategorije pripadanja izražene talijanskim *suo, a, o* razlikuje dvije semantički odvojene kategorije izražene zamjenicama *njegov* i *svoj*.

28 Ivan Krstitel Lalangue, *Ispisivane vračtenih vod horvatskoga i slavonskoga orsaga*, Zagreb 1779. Primjeri označeni oznakom *Lal*.

29 Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*, Venecija 1595.

30 ...szina nyegova..., ...ne pozeli xenu nyegovu..., ...sto nyegovo ye ...

31 Bartol Kašić, *Hrvatsko – talijanski rječnik*, 1599; prema rukopisu RKP 194 izdano u Zagrebu 1990, str. 41.

U svojoj *Gramatici*³² Kašić definirajući posvojne zamjenice (Pronomen Possessivum) kaže da su one izvedene (derivativa), te da je njihova funkcija u označavanju da što pripada 1, 2. ili 3. licu³³. Međutim, mada u definiciji spominje 3. lice, pa je logično očekivanje da će navesti primjere zamjenica koje je uvrstio u svoj *Rječnik*, u primjerima ne donosi te zamjenice, već samo zamjenice *moy, tvoj, nash, vash, te sfoy* (Possesivi Derivati Reciproci)³⁴.

Pola stoljeća kasnije, Jakov Mikalja³⁵ u svom hrvatsko-talijansko-latinском rječniku natuknicu *njega* upućuje na natuknicu *njegov* (gnjega, Vidi gnegov), pod kojom donosi obradu (gnegov, va, vo (suo) suus, a, m.). To je svakako vrijedan i nepobitan dokaz da je posvojna zamjenica *njegov* oblik koji sredinom 17. stoljeća u hrvatskom književnom jeziku definitivno potiskuje upotrebu genitiva lične zamjenice u posvojnoj funkciji. Uz rječnik Mikalja daje i kratku talijansku gramatiku (*Gramatika talijanska ukratko ili kratak nauk za naučiti latinski jezik*), te tumačeći je hrvatskim jezikom i primjerima iz hrvatskoga jezika nije u prilici dati eksplicitan stav o izricanju posvojnosti za 3. lice u hrvatskom jeziku, jer talijanski, poput latinskoga, ne poznaje tu kategoriju na onaj način na koji ona živi u hrvatskome jeziku. Međutim, objašnjavajući kako se u talijanskome za izražavanje pripadanja čega 3. licu upotrebljava genitiv muškoga i ženskoga imena, daje potvrdu upotrebe zamjenice *njihov* u književnome jeziku:

loro — hochje rjeti gnihovo.

Isto tako, definirajući izvedene zamjenice (ishodecci namisnik immena), Mikalja kaže: *Ishodecci, to jest koji ishodi od Prvivorodnoga. Kakoti mio, tuo, suo: moj, tvoj, gnegov*, potvrđujući tako još jednom puni književni život zamjenice *njegov* kao književno superiornijeg oblika za izricanje posvojnosti.

U kajkavskim rječnicima (Habdelićev, Belostenčev³⁶) nema natuknica *njegov*, *njezin*, *njihov*. Zamjenica *njegov* potvrđena je u Belostenca u tekstu koji objašnjava značenje pojedinih natuknica (...*tvum pomoćjum, ali negvom* s. v.

32 Bartol Kašić, *Institutionum linguae illyricae, libri duo*, Rim 1604;

33 *Pronomen Possessivum est, quod Prima, Secundae, aut Tertia Personae possessionem significat. isto kao 27, str. 76.*

34 ... Kašiću, međutim, nije bio postavljen teoretski nego sasvim praktičan zadatak. Trebalo je, koliko je bilo moguće, isusovačkim dacima olakšati učenje hrvatskoga jezika. Kašić je to riješio tako što je u gotov sustav latinske gramatike, koja je tada bila temelj svakoj izobrazbi, unio odgovarajuće podatke o jeziku. Takav je opis morao ostati nesavršen i nepotpun. Kašić je toga bio sujestan i na više je to mjesta i rekao. Osobito jasno na kraju druge knjige (str. 185): *Haec sunt quae de octo partibus orationis Illyricae linguae occurerunt ita ut multa a me praetermissa essa non ignorem "To je na što sam naišao o osam vrsta riječi ilirskoga jezika, a dobro znam da sam mnogo toga ispustio."* Radoslav Katičić, *Gramatika Bartola Kašića*, Rad JAZU 388, Zagreb 1981, str. 7.

35 Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga ili slounik*, Loreto — Ankona 1649.

36 Juraj Habdelić, *Dictionar ili reči slovenske*, Nemški gradec 1670, Ivan Belostenec, *Gazophylacium*, Zagreb 1740,

opis, ...*iz cvetja i negveh mladice s. v. cataplasma, ...koja ne negova i zna stanovito da negva ne s. v. benae fidei possessor, ...negvi olupki aliti obeline s. v. alliatatus*), a potvrđena je i upotreba genitiva lične zamjenice za izricanje pripadanja čega ženskoj osobi (*Barbara...koju otac nje vu jeden turen be zaperl...s. v. Barbara*).

Tomo Babić³⁷ prvi od naših gramatičara u svojoj latinskoj gramatici značenje genitiva demonstrativnih zamjenica koje on naziva *nomina demonstrativa* objašnjava posvojnomo zamjenicom za 3. lice:

Nomin. hic, haec, hoc ovi, ova, ovo
Gen. hujus ovoga, ove, ovoga, tojest gnegovo

...

Nom. hi, hae, haec ovi, ovae, ova
Gen. horum, haruum, horum ovih, ovizi, gnihovo

Isto tako, značenje latinskog genitiva *ipsus, ejus* Babić donosi ovako:

Nom. ipse, ipsa, ipsum oni, ona, ono
Gen. ipsus gnegov, gnezino illi gnae

...

Nom. is, ea, id on, onna, onno
Gen. ejus gnegou, gnezino, gnegovo

Valja svakako napomenuti da je to prvi put da se u gramatici spominje zamjenica *njezin*, ali uz nju još uvijek stoji dopuna *illi gnae*, koja jasno ukazuje na supostojanje dvaju oblika. Slično Babiću čini i Lovro Šitović Ljubuški³⁸ u svojoj latinskoj gramatici:

N. hic, haec, hoc oni, ona, ono
G. hujus onoga, one, onoga, to i gnegovo

...

N. hi, hae, haec oni, ona, ono
G. horum, harum, horum onih, onizih, t. gnihovo

Ardelio della Bella u maloj gramatici *Istruzioni grammaticali della lingua illirica* priloženoj njegovu *Rječniku*³⁹ zamjenicama *njegov* i *njihov* bavi se također u poglavlju o demonstrativnim zamjenicama (*De Pronomini Demonstrativi*). Pojmovi su mu ipak ponešto jasniji nego njegovim prethodnicima; paradigma

37 Valja imati u vidu da su gramatičari o kojima je riječ u daljnjem tekstu štokavci. Bitno je to stoga što se u pravilu u štokavskom narječju inovacije najprije javljaju, pa i opet status posvojnih zamjenica u njihovim djelima nije jasno utvrđen. U ranom štokavskom književnom jeziku nema pojava koje bi odudarale od opće slike upotrebe i distribucije posvojnih zamjenica dane za čakavski književni jezik. Za ilustraciju evo stanja potvrđenog u Gundulićevu *Osmanu*: *njeva* u posvojnjoj funkciji potvrđeno je 65 puta, *njegov* 44 puta, *njih* u posvojnjoj funkciji 37 puta, *njihov* 4 puta, *nje* u posvojnjoj funkciji 65 puta, *njeje* u posvojnjoj funkciji 1 put.

Tomo Babić, *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata*, 1712.

38 Lovro Šitović Ljubuški, *Grammatica latino-illyrica*, 1713.

39 Ardelio della Bella, *Dizionario italiano, latino, illyrico*, Venecija 1728.

njega, njemu (dakle, paradigma onoga što danas zovemo ličnom zamjenicom) isključivo je paradigma lične zamjenice, koju na taj način jasno luči od demonstrativa *ovaj, onaj* (za razliku od Babića i Ljubuškog). U poglavlju o demonstrativima Della Bella obrađuje i zamjenice *gnegov, gnihov* tj. daje njihovu deklinaciju. Zanimljiva je, međutim i napomena (mada nedovoljno jasna) koju Della Bella daje u ulomku *Esempio del Dimostrativo Gnegov : Dal Genitivo gnega, gnee, gnega del pronome On si forma il seguente possessivo con le voci corrispondenti alli sostantivi masculini, feminini, e neutri, con li quali accorda V. G. Il Padre di lui, o suo gnegov otaz, la Madre di lui, o sua gnegova Matti, l' armento di lui, o suo Staddo gnegovo. E nel plurale gnihovi ozzi, i loro Padri, gnihovi majke le loro madri, gnihova stadda, i loro armenti*. Zbunjuje to što svoju tvrdnju o upotrebi genitiva osobnih zamjenica kao oblika kojim se izriče posvojnost Della Bella ne oprimjeruje pa ostavlja prostora za spekuliranje što je zapravo mislio ovom napomenom i nije li namjeravao upozoriti da se ono što se u talijanskom izriče pomoću genitiva ličnih zamjenica u *ilirskom* jeziku izriče na specifičan način, upravo posvojnomo zamjenicom. Nadalje, mada Della Bella poznaje kategoriju posvojnih zamjenica, posvojne zamjenice za treće lice obrađuje kao demonstrativne, ubrajajući u posvojne zamjenice, poput svih svojih prethodnika, samo zamjenice za 1. i 2. lice i povratno-posvojnu zamjenicu *svoj*. Zamjenicu *njezin* Della Bella ne spominje.

Matija Antun Reljković⁴⁰ prvi je gramatičar koji zamjenice *on, ona, ono* obrađuje u poglavlju o ličnim zamjenicama *De Pronominibus Personalibus*, a posvojne zamjenice *njegov, njezin, njihov* u poglavlju o posvojnima *Pronominibus Possessivis*. Djela A. M. Reljkovića svjedoče da su te zamjenice u vrlo živoj upotrebi u književnom jeziku Slavonije njegova doba. Zbunjuje, međutim, činjenica da Reljković tvrdi: *Pronomina Personalia haben in Slavonischen kein Genitivum und auch kein Vocativum, ausser in der zwenster Person*. Kako objasniti Reljkovićevu tvrdnju da zamjenice za 3. lice nemaju genitiva? Jer, Reljković se tim "nepostojećim" genitivom vrlo intenzivno služi u svojim djelima:

... da ti biše od sviju nih mati... Satir, 73⁴¹

... što Atila ne srušiv ostavi i vilaet poisli neg opravi ... Satir, 74

Reljković očito, poput Babića i Ljubuškog genitiv osobnih zamjenica za treće lice smatra oblikom koji se značenjski i funkcijski u potpunosti podudara s posvojnomo zamjenicom za treće lice; uspostavom posvojne zamjenice kao običnog sredstava za izricanje posvojnosti u književnom jeziku, genitiv se osobnih zamjenica za 3. lice dokinuo semantički se ispraznivši. Još je jasnija cijela Reljkovićeva postavka o nepostojanju genitiva osobnih zamjenica za 3. lice ako se ima u vidu da se naši gramatičari služe gramatičkom aparaturom preuzetom iz latinskih gramatika i ne posve prikladnom za opis padežnog sustava hrvatskog jezika te

40 Antun Matija Reljković, *Nova slavonška i nimačka gramatika*, Zagreb 1767.

41 Antun Matija reljković, *Satir iliti diuji človik*, Stari pisci hrvatski, knj. 23, Zagreb 1916.

ablativ uključuju u opis hrvatskoga padežnog sustava kao živu kategoriju koja pokriva ona genitivna značenja koja se (u ovom slučaju kada je riječ o zamjenicama) ne mogu zamijeniti upotrebom posvojne zamjenice.

Lanosović, mada vremenski svojom gramatikom⁴² neznatno odmaknut od Reljkovića, pruža ponešto drugačije viđenje osobnih zamjenica, uključujući genitiv u paradigmu, ali zadržavajući i ablativ (na uštrb današnjeg lokativa). Promatrujući, međutim, njemački korelativ genitivu osobnih zamjenica, još je jasniji Reljkovićev stav. Lanosović ovako tumači paradigmu osobnih zamjenica:

1. ja, ich, en

2. mene, meiner, enjim

...

1. mi, wir, mi

2. nas oder naas, unser, mienk

...

1. ti, du, de

2. tebe, deiner, tied

i tako dalje uključujući i:

1. on, ona, ono, er sie, das, az

2. njega, nje, njega, sein, ihr, des, aze

...

1. oni, one, ona, sie, azok

2. njih, ihrer, azoke

Posvojne zamjenice za 3. lice spominje Lanosović na kraju 1. izdanja svoje gramatike izvan svih podjela, u malom odjeljku Anmerkungen: *Das Furwort Njegov, va, vo; sein, seine, sein; und njihov, njihova, njihovo; ihr, ihre, ihr, oder euer; welche von der 2. End. einzeler zahl des personlichen Furworts On abstammen, und sind anzeigende Furworte, gehen wie ovi. Das Njezin, na, no; ihr, ihre, ihr, folget die namliche Abanderung; aber dieses wird im Slavonischen eigentlich nur dazumal gebraucht, da Personen, zu welchen, man redet, des weiblichen geschlechtes sind. 2. das Furwort Njihov, a, o; euer, oder ihr, betrifft meistens die hohe und ansehuliche personen, an die man entweder schreibt, oder welche man anredet; als: Njihovo Velichanstvo, Euer Hoheit, Njihova Millost, euere Gnaden etc.*⁴³

Ne može se poreći da se u naših gramatičara osjeća zbunjenost kada valja opisati pojavu koja ne živi u latinskom jeziku, niti u latinskoj gramatici, kao u klasičnom obrascu koji se slijedi u pisanju gramatika. Stoga ne treba čuditi zbunjenost gramatičara i očita nedoumica o tome u koji bi segment gramatičkog sustava valjalo uklopiti posvojne zamjenice za 3. lice. Utjecaj latinske tradicije

42 Marijan Lanosović, *Neue Einleitug zur Slavonischen Sprache*, Osijek, 1. izdanje 1778, 2. izdanje 1795.

43 isto kao 37, str. 39.

očito je jači i od načela analogije koja sama po sebi nalažu da se posvojna zamjenica za 3. lice po svojoj semantičkoj i morfološkoj strukturi nađu zajedno s ostalim posvojnim zamjenicama.

18. stoljeće, koje je već u samim počecima definitivno dokinulo dilemu o mjestu i upotrebi posvojnih zamjenica za 3. lice u književnom jeziku, još uvijek nije sposobno riješiti status posvojnih zamjenica unutar gramatika. Te pojmove, kao i mnoge druge, prvi put će raščistiti Šime Starčević u *Novoj ričoslovnici iliričkoj*⁴⁴ gdje se posvojne zamjenice za 3. lice prvi put nabrajaju uz sve ostale, a genitiv prvi put biva osmišljen kao padež u današnjem smislu tj. kao stanovita sinteza dotadašnjega genitiva i ablativa.

5. Zaključak

Najstariji naši tekstovi, nastali do 13. stoljeća, kategoriju pripadanja čega 3. licu redovito i beziznimno izražavaju genitivom lične zamjenice za 3. lice. Nakon toga vremena stanje se počinje mijenjati, te ga valja opisivati imajući na umu dva međusobno povezana parametra: *namjenu teksta*, te njome izravno uvjetovan *jezik teksta*. Liturgijski tekstovi, dakle tekstovi pisani hrvatskom redakcijom općeslavenskoga književnog jezika, beziznimno posvojnost za 3. lice izražavaju genitivom osobne zamjenice, po svoj prilici pod utjecajem latinskih i grčkih matica iz kojih su prevođeni. Mjesto toga genitiva u potpunosti odgovara općeslavenskome sintaktičkom sustavu te je u najvećem broju slučajeva *iza* imenice koju opisuje. U zborničkoj literaturi pisanoj čakavsko-crkvenoslavenskim amalgamom omjer izražavanja posvojnosti za 3. lice posvojnomo zamjenicom *njegov* i genitivom lične zamjenice određen je i jednak udjelu čakavskoga književnoga jezika u jezičnom amalgamu.

Neosporno je da je zamjenica *njegov* već početkom 13. stoljeća živ i aktivan književni element koji sve čvršće urasta u književnojezični sustav potiskujući genitiv lične zamjenice za 3. lice i koji svojom pojavom označava početak dugačkoga razdoblja u kojem će zamjenica *njegov* i oblici *ego* i *njega* supostojati kao snažno sredstvo morfološke sinonimije. U tom sustavu oblik *ego* unos je iz stranoga sustava koji postoji isključivo kao književni sustav bez uporišta u domaćoj govornoj bazi. Kao takav on je zaštitni znak, oznaka višega stila i knjiške kulture koja se u zborničkoj literaturi javlja najčešće u biblijskim kontekstima, u pravnoj u uvodima kojima je svrha da signaliziraju kulturu autora. Između ovoga općeslavenskoga oblika i posvojne zamjenice *njegov* stoji genitiv *njega*, oblik koji svojom namjenom i upotrebom odgovara općeslavenskom *ego*, a morfološkom strukturom hrvatskome jeziku. To njegovo dvojstvo očituje se i u njegovoj sintaktičkoj upotrebi, tj. u mogućnosti da stoji i *iza* i *ispred* imenice koju opisuje. Međutim, učestalost kojom se ovaj oblik nalazi na mjestu ispred imenice, dakle

⁴⁴ Šime Starčević, *Nova ričoslovnica ilirička*, Trst 1812.

na mjestu neuobičajenom za hrvatsku redakciju općeslavenskoga književnog jezika, vrlo ilustrativno svjedoči o tome da posvojna zamjenica *njegov* od samih početaka svoje književne upotrebe postoji u književnojezičnom sustavu kao element koji je *običan* i uz koji svi ostali bivaju stilski obilježeni. Zanimljivo je primijetiti da se ova mogućnost uspostavljanja snažne morfološke sinonimije neće ponoviti, barem ne u znatnijoj mjeri, prilikom ulaska zamjenica njihov i *njezin* u sustav hrvatskoga književnog jezika, već će se proces uspostavljanja ovih posvojnih zamjenica u književnim jeziku obaviti kao stanovita supstitucija genitivnih oblika koji su obavljali njezinu funkciju. Ta supstitucija provest će se vrlo brzo (potaknuta svakako i činjenicom da je zamjenica *njegov* već ustaljen element sustava), gotovo poput reza.

U hrvatskom kajkavskom književnom jeziku zamjenica *njegov* prisutna je od samih njegovih početaka, i to kao oblik običniji i uobičajeniji u upotrebi od genitiva *njega*. Zamjenica *njihov* nalazi se u tekstovima također od samih početaka kajkavske pisane riječi, ali kao sredstvo za izricanje posvojnosti za 3. lice koje se upotrebljava mnogo rjeđe od genitiva *njih*.

U tekstovima pisanim hrvatskim kajkavskim književnim jezikom posvojna zamjenica za žensko lice javlja se nešto kasnije nego u ostalim, te *njezin* život u hrvatskom kajkavskom književnom jeziku možemo pratiti tek od druge polovice 18. stoljeća. U to doba u književnost snažno ulazi govorni lik *njejn* (a u 19. stoljeću sve su češće potvrde likova *njen* i *njenj*). Pitanje koje se svakako nameće jest zašto je do uvođenja zamjenice *njezin* u hrvatski književni jezik došlo tako kasno? Zar ne bi bila logična pretpostavka da će uvođenje jedne od zamjenica za izražavanje pripadnosti čega 3. licu u književni jezik nužno podrazumijevati i uvođenje svih ostalih? Čime objasniti činjenicu da prvu zabilježenu upotrebu zamjenice *njegov* od prve upotrebe zamjenice *njihov* dijele gotovo dva stoljeća, i da će proći još tri prije nego što zamjenica *njezin* nađe svoje mjesto u sustavu književnoga jezika? Sama ova pitanja nameću zaključak da odgovor na njih ne valja tražiti među lingvističkim razlozima. Možda bi dobro polazište u promišljanju odgovora na ova pitanja bilo obraćanje pažnje na frekvenciju kojom se svaka od posvojnih zamjenica o kojima je riječ javlja, a ta frekvencija upotrebe implicirana je svakako izvanjezičnim, sociološkim razlozima. U liturgijskim i pravnim tekstovima, koji čine poglaviti dio pisanoga nasljeđa najveće starine je, u razdoblju koje je u ovom radu uzeto u obzir, češće riječ o muškoj nego o ženskoj osobi (kolika li je samo brojčana premoć muških biblijskih likova nad ženskim, muška osoba javlja se i kao nosilac, davalac ili primalac prava neusporedije češće nego ženska). Nije stoga ni tako čudno da posvojna zamjenica *njegov* prije ostalih nalazi svoje mjesto uz knjiški posvojni genitiv lične zamjenice, jer velika frekventnost upotrebe nekoga oblika daje i plodno tlo za stilsko variranje. Suživot dvaju oblika je, međutim, vrlo dug i traje sve dok i posljednja od posvojnih zamjenica, *njezin*, ne nađe svoje mjesto u književnom jeziku, dakle, punih pet stoljeća. Uslaskom zamjenice *njezin* u sustav književnoga jezika dolazi do vrlo naglog opadanja

upotrebe genitiva lične zamjenice u posvojnoj funkciji, da bi se na kraju posve izgubio.

Summary

THE POSSESSIVE FUNCTION OF THE GENITIVE OF THE 3rd PERSONPERSONAL PRONOUNS IN THE CROATIAN LITERARY LANGUAGE UNTIL THE END OF THE 18th CENTURY

The paper discusses the specific nature of possessive pronouns for the 3rd person. Their development as well as different means the language used to show the category of possessivity for 3rd person before one of them became predominant is shown. The way of expressing of possessivity for the 3rd person in texts written before the end of the 18th century, written in the Croatian Old Church Slavonic Literary language, Croatian Čakavic and Croatian Kajkavic Literary language is analyzed. The state of art in language manuals (dictionaries and grammars) is shown.